

A KÖNYVÁBRÁZOLÁS MINT JELKÉP

A képpel való írás, amelynek gyökérszáalai az emberiségnek majdnem legrégebbi hagyatékaig vezethetők vissza, csak más és más megnyilvánulásban, de minden időben foglalkoztatta az emberi elmét. A középkor és az újkor fordulóján kiváló humanista tudósok és költők tették elmélkedésük tárgyává, legelterjedtebb használatúvá azonban éppen a XVII. században vált. Alkalmazása még a mindennapi életben is csaknem kötelező szokás. A nyugati nagy és fejlett műveltségi középpontoktól távol, hajtásait nálunk is mindenütt fellelhetjük. Nem beszélve a szellemi élet terén való jelentkezéséről, lépten-nyomon megtaláljuk a nemesek és polgárok címerében, a kereskedők és iparosok cégérében, céhjelvényében, mesterjegyében, a földművesek jelvényében, valamint egyéb foglalkozási ágak, sőt egyéni tulajdonságok emblémájában. Természetes, hogy használatában maga az egyház járt elől.

Temetőink síremlékein is sorra megjelenik az ártatlan ifjúság szimbóluma, a felnőtt sorba jutottak közül pedig a mezőgazda, a szőlőműves, továbbá a szűcs, a takács, a nyíró, a szabó, a varga, a szíjgyártó, a kőműves, az asztalos, a kádár, a lakatos, a mészáros, a zsemlés, a kalmár, az árus, a gyógyszeres, az ötvös, a nyomdász jelvénye meg az orvos, valamint a pap, vagyis a tudós jelképe. E különböző foglalkozási ágak mindenikének olyan nemzetközileg általános használatú emblémái voltak, amelyek könnyen felismerhetőleg mutattak reá a szimbolizált fogalomra. E nagyszámú jegyek közül a *könyv* ábrázolását véve vizsgálat alá, megállapítható, hogy alkalmazása meglehetősen számos faragványon meg írott vagy festett emléken maradt reánk. Ha azután az összegyűjtött, illetőleg rendelkezésünkre álló példákat rendszerbe foglaljuk, mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy sorozatuk két fő fajtára osztályozható. Bemutatandó példáinkat mindenekelőtt a kolozsvári és környékbeli emlékekről állítottuk össze.

I. Egyik fő fajtát a *csukott könyv* képviseli. Ennek azután ismét két válfaja különböztethető meg:

A) Az egyszerűbb típus: az *egymagában lebegő, avagy nyugvó helyzetű könyv*. Ennek bemutatására példaképpen soroljuk fel:

1. Olaszkoszorúban egyszerű, pántos könyv az 1691-ben meghalt Lachovius András kolozsvári lengyel unitárius pap sírkövén.¹

¹ E sírkő eredetileg a házsongárdi temetőben állott, ma azonban az unitárius templom előcsarnokában van elhelyezve.

2. Az előbbihez hasonló könyv felső töredéke olaszkoszorú nélkül az 1735-ben meghalt Wissovatius András kolozsvári lengyel unitárius pap kőkoporsóján.²

3. Kartusban könyv, e körül mondatszalg töredéke az 1708-ban elhunyt Eszéki István dési pap és esperes kolozsvári kőkoporsóján.³

4. Egyszerű csukott könyv az 1720-ban kimúlt Dimién Pál kolozsvári unitárius plebánus kőkoporsóján.⁴

5. Vastag gyűrű középett egyszerű csukott könyv az 1769-ben meghalt Csomós Mihálynak, a kolozsvári református kollégium jogi professzorának kőkoporsóján.⁵ (Csomósnak papi készütsége is volt!)

B) A másik fajta már összetett típust képvisel, tartalmazván a *valakitől vagy valamitől tartott könyvet*:

1. Könyökben hajlított kar egyszerű csukott könyvet tart Szárászi Ferenc pap 1633-ban Gyaluban eltemetett özvegyének hasábos síremlékén.⁶

2. Olaszkoszoruban könyökben hajlított kézelős kar csukott könyvet tart, amelybe három virágszál van beletűzve. E faragvány az 1646-ban Türebén meghalt ismeretlen nevű református pap, valamint édesanyja és öt gyermeke emlékére állított hasábos sírkövén van kifaragva.⁷

3. Olaszkoszoruban mellső lábaival csukott könyvet tartó, ágaskodni kezdő bárány az 1643-ban meghalt Járai Sámuel kolozsvári unitárius plebánus kőkoporsóján van kifaragva.⁸

II. Másik főtípust a *kinyitott könyv* képviseli. Ez azután ugyanúgy két alcsoportra tagolható:

A) Egyik az egymagában lebegő, avagy nyugvó helyzetű könyv:

1. Kartussal körített nyitott könyv az 1767-ben meghalt Huszti György kolozsvári ref. kollégiumi professzor hasábos sírkövén.⁹

2. Minden keretelés nélküli egyszerű kinyitott könyv az 1776-ban Bánffyhunyadon eltemetett Szentsimoni József ottani ref. pap hasábos sírkövén.¹⁰

3. Hasonlóképpen egyszerű kinyitott könyvet találunk az 1849-ben Magyarfenesen meghalt Bíró András ref. pap sírkövén.¹¹

4. Címerpajzs felső bal osztatában kettényitott széles könyv lapjaira írott betűkkel az 1702-ben elhunyt Tótfalusi Kis Miklós nyomdász kőkoporsóján.¹²

² Házsongárdi temető II. osztály C tábla 20. szám.

³ I. h. II. oszt. C tábla 1616. sz. közelében. Leírását megörökítette Szathmári Pap Mihály professzor is Bod Péter: *Hvngarvs Tymhavles c. művéhez kézzel frott toldalékában*. E könyvpéldány az ENM levéltárának kézikönyvtárából ma bizonyosan az Akadémia kolozsvári levéltárában van elhelyezve.

⁴ Házsongárd. I. oszt. C. tábla 58. és 33. sz. sírok között.

⁵ I. h. II. oszt. C. tábla 1309. sz.

⁶ E sírkő eredetileg a gyalui ref. temetőben állott, 1935-ben azonban a templomban helyeztetett el.

⁷ A türei temetőben.

⁸ Házsongárd. I. oszt. C tábla 201. sz.

⁹ I. h. III. oszt. B. tábla 2486. sz.

¹⁰ A bánffyhunyadi temetőben.

¹¹ A magyarfenesi ref. cinteremben.

¹² Házsongárd. II. oszt. B tábla 831. sz.

5. Olaszkoszorúban szétnyitott könyv lapjaira írott latin bibliai idézettel az 1742-ben meghalt Baczoni Incze Máté kolozsvári papnak a Farkas utcai templom falába illesztett sírkövén.¹³

6. Jobbra dülten elhelyezett feliratos kinyitott könyv az 1839. évben eltávozott Incze Sámuel kolozsvári ref. pap esperesnek csonkagúla alakú síremlékén.¹⁴

7. Kinyitott könyvön magyar nyelvű bibliai idézet az 1857-ben Kolozsvárt elnyugodott Incze Dániel nagyenyedi hittanárnak a házsongárdi temetőben levő hasábos sírkövén.¹⁵

B) Másik típusul itt is a *valakitől vagy valamitől tartott nyitott könyvet* különböztethetjük meg:

1. Olaszkoszorúban férfi alkar kinyitott könyvet tart a XVII. század közepe táján eltemetett ismeretlen pap kőkoporsójának roncsán.¹⁶

2. Kartusban kinyitott könyvet tartó kéz az 1760-ban elhunyt Szathmári Pap Zsigmond kolozsvári ref. pap és püspök kőkoporsóján.¹⁷

3. Nyitott könyvet tartó bal kéz az 1820-ban meghalt Csiszár Zsigmond daróc-bogártelki ref. papnak a daróci cinteremben levő álló síremlékén.¹⁸

4. Olaszkoszorúban hármass halom közepéből növekedő alkar kinyitott könyvet tart, amelynek lapjaira két latin nyelvű bibliai idézet van felvésve az 1704-ben elhunyt Csepregi Turkovics Mihály ref. papnak a Farkas utcai templom falába falazott sírkövén.¹⁹

5. Olaszkoszorúban halmokból kinőtt kéz nyitott könyvet tart. A koszorú tetején fél lábon álló őrdaru, mint nemesi címer, az 1693-ban Kolozsvárt elnyugodott Pataki István teológiai professzor, II. Apafi Mihály nevelőjének a házsongárdi temetőben levő hasábos síremlékén.²⁰

6. Szathmári Pap Mihály kolozsvári ref. kollégiumi professzor XVIII. század végi leírása szerint az 1710-ben meghalt Pataki Krisztina Szathmár-Némethi Mihály kollégiumi professzor özvegyének sírkövén „egy kerekesség, benne egy kinyitott könyv, rajta egy madár, fején egy korona” volt kifarragva.²¹ Tekintettel arra a körülményre, hogy Szathmár-Némethiné leánya volt az előbb említett Pataki István professzornak, ezért bizonyos, hogy e leírás óta elpusztult kövön kiábrázolt kép pontosan egyezett az előbb bemutatott síremlékével.

Ezekon kívül a könyvkiábrázolásnak emlékét ugyancsak Szathmári P. Mihály őrizte meg a házsongárdi temetőből mára már nyomtalanul eltűnt alábbi három síremlékről is:

a) Az 1644. évben elhunyt Tiszabecsi P. Tamás kolozsvári ref. pap esperes;

¹³ A Farkas utcai templom északi bejáratának külső falában. Ma már a kerengőben elhelyezve.

¹⁴ Házsongárd. II. oszt. C. tábla 2119. sz.

¹⁵ I. h. II. oszt. C. tábla.

¹⁶ I. h. Másodlagos fekvőhelyen, a temető északkeleti sarkában levő kiselejtezett sírkövek között Kolozsvárt.

¹⁷ I. h. II. oszt. B. tábla 965. sz.

¹⁸ A kalotaszegi daróci cinteremben.

¹⁹ A Farkas utcai templom déli bejáratjának falából kibontott sírkő. Innen az ENM Régiségtárába vitetett.

²⁰ Házsongárd. II. oszt. C tábla 1017. sz. sír előtt.

²¹ E sírkő a házsongárdi temetőben volt, ma azonban már nincsen meg, leírását azonban i. h. Szathmári P. Mihály megőrizte.

b) az 1717. esztendőben meghalt Szathmár-Némethi Sámuel kolozsvári ref. kollégiumi professzor és

c) Udvarhelyi Mihály ugyancsak kolozsvári ref. kollégiumi professzor (†1738) kifaragott jelképének leírásául azonban mindössze csak annyit jegyzett fel: „Czímer: könyv.”²² Természetes, hogy a „czímer” szót itt gyűjtőnévképpen használta, amely akár szimbóliumot is jelenthet.

d) Közelmúltbeli leírásokban is találunk részletezés nélküli felsorolásokat. Így Tiszabecsi Gáspár széki református pap, püspök 1678-ban elhunyt három leányának a széki cinteremben levő kőkoporsójáról következőképpen tudósítanak: „paizsban biblia s egy kéz urasztali poharat tart és egy más kenyérdarabot tör.”²³

e) Ennél sokkal egyszerűbb az 1579-ben elhunyt Tordai Sándor András sírkövére kifaragott erősen tagolt reneszánsz pajzsban ábrázolt csukott könyv. Itt azután meg kell jegyezni, hogy e jelképnek általam ez a legrégebbinek ismert emléke.²⁴

f) Ugyancsak szűkszavú ismertetést kapunk az 1639-ben elhunyt Dési István ref. pap és esperesnek a küküllővári templomban levő sírkövén kifaragott jelvényéről, úm. „koszorúval körített könyv”.²⁵

g) Töredékessége miatt bővebbet, mint egy nyitott könyvet, nem árul el az 1719-ben elhunyt Zilahi Sebes András ref. kollégiumi professzornak a marosvásárhelyi ref. temetőben előkerült síremléke.²⁶

A talált példák kivétel nélkül mind papok, tanárok, egyszóval teológiát végzett férfiak sírkövén fordulnak elő, tehát jelképükül szolgált. Még Tótfalusi Kis Miklós síremlékének ábrázolását is — hacsak nem a könyvnyomdászatra s éppen a biblia kinyomtatására történt célzással került oda — minden nehézség nélkül vehetjük teológiai végzettségének jelölésül is. Minthogy pedig az elmúlt századokban a tudományok tudományának tartották, a velők foglalkozók jelképül ezért jött szokásba a könyvnek mintegy jó értelemben vett cégérül való használata, az illetékeseknek pedig azért járt ki a „tiszteletes, tudós” vagy latinul a „reverendus ac doctissimus” címzésbeli jelzők használata.²⁷

A jelképül kiábrázolt könyv mibenlétére vonatkozólag az egykori címerlevelekben találjuk meg a további felvilágosítást. Ez ugyanis főképpen a papoknak, de nagy ritkán egyes világiaknak is adományozott ilyes okiratokban fordul elő. Tudniillik a címer leírásában nagyon sokszor a „szent könyv”, vagyis a „biblia” megjelölést találjuk, így 1618-ban Gyalai István szentlászlói papnál „codicem sacrum et aureis sacerdotilibus insignitum”,²⁸ 1631-ben Csicsókereszturi Mihály papnál „codicem biblicum”,²⁹ 1633-ban

²² Ugyanott.

²³ Kádár József: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. VI, 414.

²⁴ Szóts Sándor: A dévai ref. templom és régiségei. Kolozsvár, 1898. 11.

²⁵ Szádeczky Lajos: A küküllővári sírleletek és régiségek. EM 1897: 308—09.

²⁶ Herepei János: Egy útszélén hanyódó kőkoporsó-darab. Déli Hírlap, 1943. nov. 12-i sz. 3. lap.

²⁷ Az előbbi példára lásd a többek közt Szathmári-Némethi Mihály kolozsvári ref. koll. professzor 1697-ben meghalt feleségének, az utóbbira pedig az 1691. évben kimúlt Lachovius András kolozsvári lengyel unitárius pap sírkövének feliratát. Összevethető még Szilágyi István: Adversariak Csereihez c. közleménnyel. Új Magyar Múzeum. 1855: 50.

²⁸ Sándor Imre: Czímerlevelek. I, 99. sz.

²⁹ I. h. II. 173. sz.

Deák másképp Maxaj Istvánnál, ki a nagyobb kancellárián volt alkalmazásban, „Biblia”,³⁰ 1636-ban pedig Incze Márton szentbenedeki református papnál „librum Biblicum apertum”.³¹ Egyetlen esetben Deák másképpen Vadász György netaláni kántornál 1633-ban a „gradual” felvilágosítást találtam,³² míg máskor Toroczkai Patkó János fejedelmi kancelláriai írnoknál 1612-ben csak „Codicem apertum”, Semiénfalvi György deák papnál 1632-ben és Koncz János kisebb kancelláriai írnoknál 1634-ben „librum apertum”, végül Bonczidai Péter valószínűleg papnál 1631-ben „codicem seu librum” megnevezés fordul elő.³³

A kancelláriai tisztviselők nemeslevelében itt-ott előbukkanó *könyv* — mint címeralkatrész — hihetőleg már nem vallásos jelentőségű, hanem inkább a foglalkozásukra céloz, bárha az sem éppen lehetetlen, hogy az illetőnek teológiai végzettségét szándékozik bizonyítani. Különbösen a jelkép használatában történt ilyesfajta eltérést vagy romlást könnyen megmagyarázhatjuk azzal a körülménnyel, hogy a címer tartalmának kiválasztása rendszeren az adományozott kötelessége, vagyis nemessége iránti folyamodásával együtt maga kérelmezte a címer tartalmát is. Néhanapján ezért található a kialakult szokástól eltérő jelkép ott is, ahol az illetéktelen volna. Így az előbbi néhány esetben is a kancelláriai írnokot inkább az író toll illette volna meg az egyházi férfiaknak kijáró csukott vagy kinyitott, magában álló vagy lefektetett, illetőleg valakitől vagy valamitől tartott könyv helyett, jöllehet ők bizonyosan a formulálás, avagy a királyi könyvekre szándékoztak célozni.

Összegezzük tehát, hogy a könyvábrázolás helyes alkalmazása e jelvény megállandósulásakor kétségtelenül az akkori könyvek könyvét, vagyis a bibliát jelképezte.

³⁰ I. h. II. 190. sz.

³¹ I. h. II. 218. sz.

³² I. h. II. 194. sz.

³³ I. h. I. 77.; II, 180, 200. és 171. sz.